

ІСТОРІЯ КАФЕДРИ ФАРМАКОГНОЗІЇ ЗАПОРІЗЬКОГО ДЕРЖАВНОГО МЕДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Ключові слова: кафедра фармакогнозії, історія, наукова робота

Кафедра фармакогнозії Запорізького державного медичного університету (ЗДМУ) бере початок від Одеського хіміко-фармацевтичного інституту [1]. У 1903 р. в м. Одеса почалася історія інституту, який у 1959 р. переїхав до м. Запоріжжя [3].

Першим ректором Одеського хіміко-фармацевтичного інституту й одночасно завідувачем кафедри фармацевтичної та судової хімії до 1923 р. був професор А.М. Кангер (1875–1960).

У 1926 р. колишній завідувач кафедри фармації з фармакогнозією Саратовського університету професор В.А. Скворцов був призначений професором кафедри – відповідальним за курси фармацевтичної хімії, технології хіміко-фармацевтичних препаратів [3].

У 1926–1927 рр. було затверджено навчальний план Одеського хіміко-фармацевтичного інституту, в якому вивченню фармакогнозії та ботаніки приділялася велика увага. Так, на першому курсі студенти вивчали ботаніку з основами морфології, систематики та анатомії рослин, на другому курсі – фармакогнозію та фармацевтичне дослідження лікарських рослин і порошків з лікарських рослин. Культуру та заготівлю лікарських рослин викладали на четвертому курсі. Кафедрою керувала професор В.Ф. Пастернацька.

З 1961 р. ректором був фармакогност Петро Євдокимович Кривенчук (1923–1998), учень фармакогнота Юліана Галактионовича Борисюка (1901–1970). Ю.Г. Борисюк працював ректором Харківського фармацевтичного інституту з 1944 по 1959 рр.

Під керівництвом П.С. Кривенчука виконали та успішно захистили дисертації Л.І. Дерюгіна, В.М. Дармограй, М.С. Фурса.

З 1979 по 1990 рік доцент П.С. Кривенчук працював завідувачем кафедри фармакогнозії Куйбишевського медичного інституту.

Василь Михайлович Шелудько (1909–1993) завідував кафедрою фармакогнозії з 1959 по 1968 рік. Протягом декількох років В.М. Шелудько викладав фармакогнозію в Ханойському університеті. У той час на кафедрі працювала фармакогност Н.О. Калошина, яка після аспірантури при кафедрі фармакогнозії Київського інституту удосконалення лікарів (1953–1956) працювала асистентом кафедри фармакогнозії Одеського фармацевтичного інституту (1953–1956), завідувачем кафедри економіки й організації фармації ЗДМУ (1959–1968), проректором з навчальної роботи Запорізького медичного інституту (1967–1968).

Доцент Клавдія Євгенівна Корещук (1909–1998) завідувала кафедрою фармакогнозії з 1968 по 1974 рік. Під її керівництвом успішно захистили кандидатські дисертації Г.А. Дрозд, Ю.І. Корнієвський, В.С. Доля, О.Г. Ельяшевич.

К.Є. Корещук інтенсивно проводила геоботанічні дослідження, особливо флори острова Хортиця. За ініціативою К.Є. Корещук на кафедрі були започатковані роботи з дослідження видів родин валеріанові, жовтецеві, ясноткові. Протягом наступних років співробітники кафедри (Ю.І. Корнієвський, М.С. Фурса, В.С. Доля) продовжували роботу, започатковану К.Є. Корещук. Родина валеріанові вміщує види родів патрїнія, валеріанелла, валеріана і кентрактус. Досліджено жирнокислотний вміст олії насіння 5 видів патрїнії, 7 видів валеріанелли, 27 видів валеріани та 6 видів кентрактуса [2, 3]. Їх положення в філогенетичній системі корелює з жирнокислотним складом жирних олій [2].

На кафедрі плідно проводили хімічні і цитоембріологічні дослідження представників родини капустяні [5, 6]. Під керівництвом професора Г.В. Ткаченка (Одеський державний університет) кандидатські дисертації захистили Л.Ю. Беляєва (катран абісінський), А.О. Смиченко

(жовтушник сірий), К.А.Чайка (дворядник тонколистий). В.С.Доля та М.С.Фурса надрукували багато наукових робіт з хемотаксономії видів родини валеріанові і капустяні [2, 5].

З 1974 р. кафедру очолила Надія Олександрівна Калошина (1926–2002). В 1959 р. вона захистила кандидатську, а в 1985 р. – докторську дисертацію. Н.О. Калошина розробила раціональну технологію отримання препаратів, які були дозволені до промислового випуску Міністерством охорони здоров'я СРСР: патулетин – з противиразковою дією, холерект – жовчогінний засіб, тагерол – для лікування хронічних гнійних отитів. Н.О.Калошина виділила флавоноїдний комплекс, що містив патулетин, патулетрин, кверцетагенін, кверцетин, рутин, каротиноїди та склад амінокислот. Препарати впроваджувалися до промислового випуску на Дарницькому хіміко-фармацевтичному заводі (Київ). Н.О.Калошина опублікувала 7 монографій, одержала 20 патентів та авторських свідоцтв. Велика наукова, організаційна та педагогічна діяльність Н.О.Калошиної була оцінена державою: її нагороджено медалями та знаками “Відмінник охорони здоров'я” і “Лауреат премії всевітчизняної організації винахідників і раціоналізаторів”. Професор Н.О.Калошина підготувала чотирьох кандидатів наук. Серед них – І.Д.Нешта (Тюменський медінститут), В.І.Мозуль, О.М.Денісенко (ЗДМУ), В.І.Сенчило (Вітебський медінститут). Н.О.Калошина завідувала кафедрою до 1992 р., потім працювала професором кафедри.

У 1991 р. докторську дисертацію з дослідження ліпідів насіння лікарських рослин захистив Віктор Семенович Доля, кандидат фармацевтичних наук (1975), доцент (1993), доктор фармацевтичних наук (1991), професор (2001). Він встановив закономірність між складом жирних кислот, олій і положенням таксонів у представниках родин валеріанові, розоцвіті, бурачникові, капустяні, протейні. Виявив зв'язок між біохімічними показниками жирних олій насіння та положенням у ряду філогенетично зв'язаних порядків магнолієві – гвоздичні – гречкові, аннонові – фіялкові – каперові, аннонові – чайні – вересові, лаврові – розоцвіті – ворсянкові. Це дало змогу встановити загальні та специфічні риси еволюційного процесу квіткових рослин. Виявив вплив жирокислотного складу супозиторної основи твердих жирів на кінетику вивільнення водо- та жиророзчинних лікарських речовин.

В.С.Доля є автором близько 300 наукових і науково-методичних праць. Серед них дві монографії, інформаційні листки, два підручники (один з них «Botany» – англійською мовою), 52 методичні рекомендації. Розробив і впровадив у практику дві фармакопейні статті (насіння подорожника блошиного й очні півки з апілаком), лікарські форми (мазі), харчову добавку для ветеринарії, нові методи аналізу лікарської рослинної сировини. Наукові розробки впроваджені в практику заводів «Радіоприлад» та «Запоріжкабель», птахоферми «Дмитрівська», фармацевтичної фірми «Віола», аптечних установ, демонструвалися на ВДНГ України – друге місце. За завданням Верховної Ради України виявляв і підготував перелік рідкісних і зникаючих рослин Запорізької області.

Нагороджений медаллю „За трудову відзнаку”, грамотою профсоюзів України. Обирався депутатом та головою комісії з питань медицини та екології Комунарської Райради м. Запоріжжя (два терміни). За громадську роботу був занесений на дошку пошани університету.

Основні праці доповідав на конференціях, з'їздах та публікував у журналах “Химия природных соединений” (Ташкент) – 1972, № 3; 1973, № 1, 5; 1974, № 4; 1975, № 5; 1977, № 1; 1983, № 5; 1988, № 3; Растительные ресурсы (Санкт-Петербург) – 1984, № 2; 1986, № 2, 3; 1987, № 3; 1989, № 4. Химико-фармацевтический журнал (Москва) – 1985, № 6; 1986, № 6; Фармацевтический журнал (Київ) – 1972, № 5; 1973, № 3, 6; 1974, № 4; 1975, № 2, 4; 1977, № 1; 1981, № 2; 1983, № 3; 1984, № 2; 1985, № 1, 6; 1986, № 5; 1988, № 3, 4; 2008, № 4; Изв. АН СССР, серия биологич. (Москва) – 1987, № 5; Фармацевтический часопис (Тернопіль) – 2008, № 4; Запорожский медицинский журнал – 2004–2009 рр.

З осені 1992 р. професор В.С.Доля очолює кафедру фармакогнозії. Ним були підготовлені кандидати наук О.В.Литвиненко, О.Б.Приходько, І.М.Шевченко, В.Г.Корнієвська. З 2000 р. на посаді доцента кафедри фармакогнозії з курсом ботаніки працює О.В.Мазулін, який захистив докторську дисертацію в 1994 році (таблиця), а в 2003 році був обраний на посаду професора цієї кафедри.

Прізвища викладачів, які захистили дисертації

№	Прізвище ім'я та по-батькові	Науковий керівник (консультант)	Рік захисту
1	Беляєва Л.Ю.	Ткаченко Г.В.	1967
2	Гайдаш В.І	Мазур І.А.	1982
3	Гречана О.В.	Мазулін О.В.	2008
4	Дармограй В. М.	Кривенчук П.Є.	1969
5	Денисенко О.М .	Калошина Н.О.	1991
6	Дерюгіна Л.І.	Максютіна Н.П. Кривенчук П.Є.	1967
7	Дрозд Г.А.	Корешук К.Є.	1971
8	Доля В.С. кд	Євстегнеєва Р.П., Головкін В.О.	1974
9	Доля В.С. дд	Корешук К.Є. Зінченко Т.В.	1991
10	Ельяшевич О.Г.	Зінченко Т.В.	1976
11	Калошина Н.О. кд	Доля В.С.	1959
12	Калошина Н.О. дд	Корешук К.Є.	1981
13	Корнієвська В.Г.	Доля В.С.	2002
14	Корнієвський Ю.І.	Петренко В.В.	1973
15	Литвиненко О.В.	Калошина Н.О.	1997
16	Мазулін О.В. дд	Калошина Н.О.	1994
17	Мозуль В.І.	Прокопенко О.П.	1993
18	Нешта І.Д.	Доля В.С.	1972
19	Ніколаєва А.Г.	Калошина Н.О.	1971
20	Приходько О.Б	Ткаченко Г.В.	1999
21	Сенчило В.І.	Кривенчук П.Є.	1974
22	Смиченко А.О.	Ткаченко Г.В.	1971
23	Фурса М.С.	Доля В.С.	1971
24	Чайка К.А.		1975
25	Шевченко І.М.		1999

Професор О.В.Мазулін у 1980 р. закінчив фармацевтичний факультет Запорізького державного медичного інституту за фахом “Фармація”. У 1982 р. поступив до аспірантури при І Московському медичному інституті ім. І.М.Сеченова. Після захисту кандидатської дисертації працював викладачем та старшим викладачем Білоруського державного інституту удосконалення лікарів, професором Запорізького державного технічного університету.

З 2007 р. О.В.Мазулін очолив кафедру фармакогнозії, фармацевтичної хімії та технології ліків на факультеті післядипломної освіти університету. Науково-дослідну роботу на кафедрі проводять разом з кафедрою фармакогнозії з вивчення лікарських рослин за такими напрямами досліджень:

1 – ресурсознавчі, 2 – морфолого-анатомічні, 3 – фітохімічні, 4 – фармако-логічні, 5 – маркетингові, 6 – хемотаксономічні.

Під керівництвом О.В.Мазуліна виконується наукова робота з питань вивчення морфолого-анатомічних і фітохімічних властивостей лікарських рослин флори України родин Asteraceae, Lamiales, Polygonaceae, які виявляють протизапальну, ранозагоювальну та діуретичну дію, заплановано та виконуються чотири кандидатські дисертаційні роботи з актуальних питань сучасної фармакогнозії, захищено одну кандидатську дисертаційну роботу.

О.В.Мазулін є автором 200 наукових праць, 10 патентів на винаходи, 5 монографій, 9 інформаційних листків, 10 методичних рекомендацій. Неодноразово брав участь у роботі міжнародних і вітчизняних наукових конференцій та симпозіумів з питань фармакогнозії, фармацевтичного аналізу та технології ліків.

Під керівництвом О.В.Мазуліна на кафедрі створено блок навчально-методичної літератури з питань навчання провізорів-інтернів та слухачів курсів підвищення кваліфікації (15 нових тематичних програм-циклів для удосконалення кваліфікації провізорів і фармацевтів, робочі плани передатестаційних циклів для провізорів, тестові завдання для контролю рівня знань та ін.).

За період 1959–2010 рр. на кафедрі було опубліковано майже 700 наукових праць та 20 інформаційних листків, отримано понад 20 патентів, видано такі монографії і посібники: “Живительные бальзамы, эликсиры и экстракты” (1997; 1998), “Валерианотерапия”

(2000), “Вагинальные лекарственные средства” (2000), “Целительная сила растений” (2001), “Выращивание лекарственных растений на приусадебных участках” (2001), “Целебные бальзамы” (2001), “Медична ботаніка” (2004), “Мікроскопічний та мікрохімічний аналіз лікарської рослинної сировини” (2004), “Растительный мир и фитосредства для детей и подростков» (2005), “Botany” (2008), “Хортиця” (2009), тестові завдання для контролю рівня знань українською, російською, англійською мовами.

Навчальну практику з фармакогнозії студенти проходять в Нікітському ботанічному саду (м. Ялта), на станції олійних культур (м. Запоріжжя), ботанічному саду Тернопільського державного медичного університету імені І.Я.Горбачевського та дитячому міському ботанічному саду (м. Запоріжжя).

Особливо вражають студентів деревинні рослини дитячого міського ботанічного саду – гінґо дволопатево, види смерек, сосен, а також колекція декоративних, лікарських рослин, кактусів, лимонів, бананів. Студенти вивчають рослини влітку на ділянках, а зимою – в теплиці. Директор Т.І.Єрьоміна приділяє багато уваги студентам університету і сприяє в значній мірі вивченню рослин ботанічного саду і виготовленню гербарних зразків.

Велику увагу на кафедрі приділяють підготовці студентами курсових і дипломних робіт. Кожного року студенти виконують 3–4 дипломні роботи і публікують 2–3 наукові праці у співавторстві з викладачами. Студенти брали активну участь у впровадженні наукових розробок на підприємствах “Галичфарм” (м. Львів) та “Ліктрави” (м. Житомир), ПО “Фармація” (м. Кіровоград).

Студенти навчаються використовувати сучасні методи дослідження – ІЧ-, УФ- спектроскопію, газорідну хроматографію, хромато-мас-спектрометрію для вивчення рослин родин валеріанові, айстрові, гречкові, капустяні та ін. Це дає змогу студентам і викладачам виконувати наукові роботи на сучасному рівні і доповідати на з'їздах фармацевтів, ботаніків, фармакологів, фітохіміків. Матеріали досліджень доповідались в містах: Москва, Перм, Курськ, Харків, Ярославль, Тернопіль. Багато років на кафедрі науковий ступінь мали всі викладачі. Прізвища викладачів, які захистили дисертації, наведені в таблиці.

Детальнішу інформацію про дисертації наведено в роботі [1].

Суттєво змінилися вимоги до фахової підготовки спеціалістів з вищою фармацевтичною освітою. На кафедрі впроваджуються сучасні освітні технології, реформуються методологія навчання та система контролю знань згідно з міжнародними стандартами.

В умовах кредитно-модульної системи навчального процесу підвищується роль самостійної роботи, яка становить 33,3% у навчальному плані. Самостійна робота студентів забезпечена електронними підручниками, посібниками, методичними розробками, мультимедійними матеріалами.

Для оптимізації навчального процесу викладачі кафедри запроваджують сучасні інформаційні технології. Тестовий контроль займає особливе місце в перевірці знань, умінь та практичних навичок студентів. Тестові завдання відповідають структурі Державного ліцензійного іспиту “Крок 1”, “Крок 2”. Оцінювання результатів тестування проводиться за формулою, яка впроваджена центром тестування МОЗ України.

Перехід до кредитно-модульної системи викладання сприяє підвищенню мотивації студентів до навчання протягом усього періоду підготовки.

Викладачі кафедри розробили мультимедійні системи за всіма темами курсу фармакогнозії, ресурсознавства та ботаніки. Мультимедійні системи характеризуються наглядністю, інформативністю, простотою викладання. Співпрацівники кафедри розробили кафедральний сайт, де розміщено методичну, навчальну і наукову роботу, яка представлена монографіями, посібниками, методичними розробками, завданнями до контрольних робіт, ситуаційними задачами, темами курсових робіт. На кафедрі створено комп'ютерний клас, в якому проводиться вхідний і вихідний контроль знань студентів.

В и с н о в к и

Історія кафедри фармакогнозії налічує близько ста років і починається разом із історією Одеського хіміко-фармацевтичного інституту, який у 1959 р. переїхав до міста Запоріжжя. За період існування на кафедрі виконувались багатопланові дослідження рослин родин Valerianaceae, Solanaceae, Asteraceae, Brassicaceae, Ranunculaceae, Lamiaceae, Polygonaceae. За період з 1959 по 2010 рр. на кафедрі опубліковано майже 700 наукових праць, отримано понад 20 патентів і 20 інформаційних листків, видано монографії, посібники, створений кафедральний сайт в інтернеті. Знання студентів контролюють за допомогою комп'ютерного тестування.

1. Доля В.С. Минувле і сучасне кафедри фармакогнозії ЗДМУ // В.С.Доля.- Актуальні питання фармацевтичної та медичної науки та практики. Зб. наук. статей. – Вип. 12. – Т. 1. – С. 18–24.

2. Доля В.С. Жирные масла семян видов *Kentranthus DC.*, *Patrinia Juss.*, *Valeriana L.* и *Valerianella Mill.* // Растит. ресурсы. – 1989. – Т. 25, вып. 4 – С. 565–569.

3. Запорожан В.М., Кресюк В.Й., Трохимчук В.В. Становлення і розвиток Одеського фармацевтичного інституту // Актуальні питання фармацевтичної та медичної науки та практики. Зб. наук. статей. – Вип 12, том 1. – С. 24–28.

4. Фурса М.С., Литвиненко В.І., Доля В.С. та ін. // Фармац. журн. – 1984. – № 2. – С. 69–70.

5. Фурса Н.С., Аветисян В.Е. // Растит. ресурсы. – 1985. – Т. 21, вып. 2. – С. 109–130.

6. Фурса Н.С., Доля В.С., Литвиненко В.І. // Растит.ресурсы. – 1984. – Т. 20, вып. 2. – С. 224–248.

Надійшла до редакції 20.12.2010.

В.С.Доля

ИСТОРИЯ КАФЕДРЫ ФАРМАКОГНОЗИИ ЗАПОРОЖСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО МЕДИЦИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Ключевые слова: кафедра фармакогнозии, история, научная работа

В статье приводятся основные результаты по истории создания и главные этапы развития кафедры фармакогнозии за сто лет ее существования.

V.S.Dolya

HISTORY OF THE PHARMACOGNOSY DEPARTMENT ZSMU

Key words: department of the pharmacognosy, history, science work

S U M M A R Y

The article deals with the main achievements in the history of foundations and principal stages of development of department of the pharmacognosy during one hundred years.